

A hangsúly és a nyelv zenéje

Nem kell különösen érzékeny zenei hallás, elég az ép nyelvérzék ahhoz, hogy észrevegyük, veszedelemben forog nyelvünk épsége és szépsége. Egyidejűleg háromszoros nyelvrontás folyik: keveréknyelv alakul ki, a szórend megbomlik és hamis hangsúly alakul ki a vajdasági magyarság nyelvében. Kétségtelen, hogy ez szláv hatás, annak természetes következménye, hogy szláv testvéreinkkel szoros közösségben élünk. Az idegen szavak is a közös összefüggésekről, közös munkából, a közös élet ezernyi megnyilatkozásából özönlenek a magyar nyelvbe. Feltételezhető ugyan, hogy a hangzók — főként a kemény mássalhangzók — átidomulása, a szórend megbomlása és megmerevése és főként a hangsúly átterelődése révén kialakul egy olyan keveréknyelv, amely a közösen használt és egyformán hangsúlyozott szavak által könnyebben érthető szláv testvéreink számára és könnyebbé teszi az érintkezést. De vajjon mi célja, mi haszna lesz ennek? És szabad-e megengednünk?

Végeredményben ezek a beözönlő, nagyrészt mégcsak nem is szláv szavak megmaradnak idegeneknek és nem a testvériségről, hanem az ellenkezőjéről tanúskodnak. A népnek, amely feladja nyelvét, nemcsak népisége és öntudata szűnik meg, hanem — a mai történelmi adottságok melletti — forradalmi készsége és ereje is.¹⁾ Ebben a nyelvbéli, tehát a népi öntudat terén beállott eltunyultság, s ugyanakkor bizonyos szolgalelkűséggel társult kisebbségi érzet²⁾ is megnyilatkozik. Mert nemcsak arról van szó, hogy pusztá tunyaság, kényelemszeretet gátolja a közhasználatban a készenkapott és gyakran halott szláv kifejezések lefordítását, a szláv szavak helyettesítését egyenértékű magyar szavakkal. Az a jelenség, hogy még ott is, ahol a magyarság egy tömegben él, megragadtak a közhasználatú idegen szavak (konferencia, miting, udarnicski rád, uredba, zadruga stb.), sőt többnyire elmaradt a népi nyelvszokás szerinti átidomításuk is, már magábanvéve súlyos tünet, a kisebbségi, alsóbbrendűségi érzet feloldatlan maradványainak tünete. Ellenkezik a marxilenini tanokkal és politikai veszélyt rejt magában. Az pedig, hogy a hangzók elkorcsosodnak, a szórend megbomlik és megmerevédik és a hangsúly hamis dallamúvá válik, arra a veszedelemre vall, hogy éppen azok, akiknek elsőrendű feladata segítséget nyújtani a nyelv szépség megmentésében, a színészek, tanítók és tanárok maguk is a nyelvrontás hatása alá kerültek és valóságnyelvrontás terjesztőivé váltak.

Tudomásom szerint sem a színház nem foglalkozik a nyelvtisztaságnak ezekkel a kérdéseivel, sem az iskolai tananyag nem öleli fel őket. A fonetikával csak mint tudománnyal foglalkoznak. A szavak beözönlésének meggátolására, a nyelvtisztaság megőrzése érdekében működött egy ideig a nyelvör-

tanács, sok jó szóval gazdagította nyelvünket, jó, ép nyelvézékre valló kifejezéssel helyettesítette az idegenből átvett, vagy szolgáiban lefordított kifejezéseket, de most már ez a tanács sem működik.³⁾ A hangsúly kérdéséről és a hangzók tisztaságáról pedig, eddig csak egyetlen színházi vita során volt szó, mellékesen és a kérdés behatóbb vizsgálata nélkül.

Bizonyos, hogy a felszabadulás utáni első években készült hevenyészett fordítások, késve készülő nyomtatványok és könyvek, s az — a Szovjet Szövetségben készült magyar fordításoktól átvett — szokás, hogy túl szolgáiban ragaszkodtak az eredeti szöveg betűihez (holott éppen ezzel hamisították meg) sokban használták a kész szláv, vagy még szlávban is idegen eredetű szavakat és kifejezéseket, mint az egyenértékű magyar szavakat és mire a jó, helyes magyar szavak elérkeztek hozzájuk, addigra az idegen szavak annyi tartalommal teltek meg, hogy a magyar szavak már nem fedték ezt a tartalmat. Azóta sok szó esett a fordításokról, lényeges javulás állott be, s ha van is bőségesen csiszolnivaló, ez inkább a stílus, a nyelvcsinítás kérdése. A dolgozó nép nyelvében azonban tovább élnek ezek a beözönlött szavak és kifejezések, ami arra vall, hogy a rontás erősebb volt, mint sejtettük. Hiszen az új nemzedékek nevelői sem beszélnek másképp, s megtörténhet, hogy az elmúlt négy-öt év alatt tanszékhez jutott tanerők életük végéig ezzel a rontással nevelik az egymást követő nemzedékeket. Javulásról szó sem lehet, amíg az iskolák tananyaga nem terjed ki a széphanzás, tiszta kiejtés, pontos és szabatos hangsúlyozás, kellő hanglejtés oktatására, a stilisztikai és nyelvtani oktatás pedig továbbra is annyira hiányos marad, hogy a tanerők nem is lehetnek tisztában a szórend és hangsúly elemeivel.

A kérdés nem elszigetelten vetődik fel. A szerb nyelv tisztasága, a szerb hangsúly zavartalansága és tisztán csengő dallama érdekében mozgalom indult meg, élén a Szerb Tudományos Akadémia áll és a mozgalom már sikerekről is beszámolhat. A háború okozta fürgeteg, a megszállás sokféle idegen nyelvének hatása és a belső népkeveredés a szerb nyelv épségét, szépségét és tisztaságát is kikezdte. Az Akadémia megkezdte az idegen szavak kigyomlálását, noha nálunk ezek az átvett szavak úgyszólván csak rokoni kölcsönök, erélyesen síkraszáll a hangzók és hangsúly tisztaságáért és ezzel kapcsolatban a szórend fegyelmeért is, bár a szerb nyelvben a szórend és a hangsúly nem áll olyan szoros összefüggésben egymással, mint mondjuk a magyarban.⁴⁾

Nekünk nem áll rendelkezésünkre sem Akadémia, sem más eszköz, csak a színpad és a tanszék. Itt kell tehát biztosítanunk a nyelvtisztaságot. Természetesen nemcsak a hivatásos magyar színházról van szó, hanem a műkedvelő színpadokról is, mert a száznál több vajdasági magyar műkedvelő együttes kint él a népi tömegek körében, s közvetlenebbül hat e tömegekre, mint a hivatásos színház, méghozzá az élő szó erejével hat, ami sokkal erősebb az újság és a könyvek hatásánál. Sajátos körülményeinket is figyelembe kell vennünk, nevezetesen azt, hogy nem számíthatunk külső segítségre, mert Magyarországon szintén nagyon erős a nyelvrontás és — amennyire a magyar rádió sugárzásából és a szórványosan élénk kerülő újságokból megítélhetjük — nem is igyekeznek gátat vetni ennek a nyelvrontásnak. A mondatban a hangsúly áterelődik a mondat második részére, különös éneklő hangsúlyvá válik, vagy éppen a mondat végére kerül, mint a szláv nyelvekben, a szavakban pedig az első szótag hangsúlya elvész, különösen az igekötő hangsúlyozása van kiveszőben és lassanként teljesen megváltozik a magyar beszéd hangsúlya, fone-

tikája, nyelvzenéje. Ezzel pedig maga a szórend, vagyis a magyar nyelvnek az a sajátossága is felborul, hogy a szórendet a hangsúly határozza meg. Előre tesszük, amit hangsúlyozni akarunk és ez dönti el, hogy milyen sorrendben következzenek utána a szavak. A mondat második felébe átvett hangsúly jellegzetesen északi szláv, a mondat végének hangsúlyozása délszláv, az első szótagnak, különösen az igekötők hangsúlytalansága pedig német.

A dúlás, az ép nyelvérzék rombolása Magyarországon és Magyarországról nemcsak a beszélő hang révén folyik, hanem még sokkal inkább és sokkal veszedelmesebb formában a dalok révén. Túlnyomórészt idegenből fordított dalokat énekelnek, a magyar szöveget nem költik a dallamhoz, hanem fordítják és csak játékos csengésére ügyelnek, a hangsúlyt semmibe veszik. Egyik ilyen nagyon jellegzetes dal vége így hangzik:

»El ne felejtis, mert el-hervadok«

Ebben a dallam a mondat második részében ível felfelé méghozzá úgy, hogy a hangsúly a hervadókra esik. Mintha azt kívánná hangsúlyozni, hogy nem el-pusztulok, el-fonnyadok, hanem el-hervadok, vagyis mintha a hervadás volna a fontos. Mármost az ilyen kis divat-táncdal néhány hét múlva elhervad, de a pusztító hangsúly megmarad a fülekben.⁵⁾ Azelőtt az ilyen pusztítás ellen nyomban szót emeltek. Most egyre több az ilyen rossz hangsúlyú dalszöveg. Az igekötőnek ez a hangsúlytalansága és egyidejűleg a mondat meghamisított hangsúly-dallama pedig terjed, meghonosodott már Vajdaságban, magyar tömegeink körében is. S ezzel felborul szórendünk. A bizonytalanná vált érzék és megzavart hangsúly révén bizonytalanná vált szórendben úgy akarnak rendet teremteni, — gyakran arra illetékesek is — hogy szabályként kimondják, »jelentő formában az állítmány a mondat végére való«. Eszerint csak azt mondhatnók: Tegnap este Szabadkáról elutaztam. Nem mondhatjuk, hogy Szabadkáról utaztam el tegnap este, sem azt, tegnap este utaztam el Szabadkáról, vagy azt, én utaztam el tegnap este Szabadkáról (és nem ő). Elvész szórendünk minden árnyalatot érzékeltető változatossága, ha ennyire megmerevítjük a szórendet pusztán azért, mert a hangsúly és hangsúlyozás, általában a nyelv zenéje körül bizonytalanság és zavar támadt.

Igaz, a hangsúly körül bizonytalanság nem új keletű. Kosztolányi Dezső már majdnem húsz évvel előbb nyílt levélben fordult a magyar színészekhez és riadtan verte félre a harangot a hangsúlytalanná züllesztett igekötő miatt. Azóta azonban nemcsak az igekötő vált hangsúlytalanná, hanem a mondat belső hangsúlya is eltolódott és felborítja szórendünket, nyelvünk egész belső rendjét, kikezdi épségét.

Azt hiszem, ezt — éppen a benne rejlő politikai tünet és veszély miatt — nem szabad ölbetett kezekkel túrnunk. A rendelkezésünkre álló eszközökkel meg kell állítanunk ezt a veszedelmes folyamatot. És ha csak a színpad és a tanszék áll rendelkezésünkre, gondoskodjunk róla, hogy ezt a két lehetőséget alaposan kiaknázzuk.⁶⁾

Természetesen elsősorban a tanszéken gondoskodjunk a magyar nyelv épségéről, hogy a tanerők kint a falvakon segítséget nyújthassanak a műkedvelőknek. Korántsem azt mondom ezzel, hogy a nyelvgyomlálás, a beözönlő szavak kiírtása és az idegen kifejezések magyar kifejezésekkel való helyettesítése (amiről oly dőcögve indul meg a vita) mellékes. Nyilvánvaló, hogy jó

magyar szavak és kifejezések nélkül nem lehet magyarul beszélni. S az sem ártana, ha ezen a téren, a tisztogatás terén nemcsak a fordítói munkára terjedne ki figyelmünk, hanem az agitátorok számára is nyelvtanfolyamokat rendeznénk. De ez iskolán kívüli feladat.

Az iskolában a tananyag keretében kell gondoskodnunk a nyelv épségéről. A középiskolák és különösen a tanítóképzők és a tanárképző tananyagát ki kell egészíteni egy a magyar tananyagban eddig ismeretlen tantárggyal, amelynek egyelőre neve sincs, s talán a fonetika magyar szava nyomán »nyelvzenének« nevezhetnők. Ez több lenne, mint stílisztika, a nyelv kicsinósítása. Foglalkozna a fonetika, a hangsúly, a nyelvtisztaság, az ép, egészséges nyelvérzék ösztönzésének kérdésével, a szabatos szórend ügyével, a nyelv tiszta zengésének, szépségének, épségének annyira rosszul álló ügyével. Célja kettős. Jó nyelvérzékű, a nyelv zenéjével tisztában lévő tanerőket nevel, akik terjesztik a tiszta magyarságot, gátat vetnek az idegen szavak beözönlésének, tiszta hangsúlyra, egészséges szórendre, mondatrendre nevelnek és ezzel hathatósan harcolnak a népi öntudat eltompulásának politikai veszedelmével. (Azt hiszem, az említett magyarországi példák különösen szemléltetően mutatják, hogy a nyelvi öntudat eltunyulásában a szolgálalkúsággal társult kisebbségi, alsóbbrendűségi érzet nyilvánul meg.)

A másik cél pusztán kultúrfeladat s ez: maga a hangképzés. A beszéd, hangsúly tisztasága, rezzenetes igeragozásunk, árnyalatos mondatszerkezetünk tiszta, zavartalan hangsúlyozása, vagyis annak érdekében, hogy amit mondani akarunk, azt pontosan, szabatosan és félreérthetetlenül érzékeltethessük, magát a hangot is képeznök, elősegíténők, hogy a gyermek és ezzel később a felnőtt hangja pontosan ott képződjék és ott rezonáljon, ahol a hangszálak — egyéni képességek szerint — a legtisztább hangokat képezhetik.⁷⁾

Lényegében tehát a magyar nyelvoktatás olyan kiegészítésére gondolok — különösen a tanárképzőben és tanítóképzőkben — amit a nyugati tananyagokban már az anyanyelv oktatásának szerves részévé tettek. Annakidején, a Wagner-operák, az olasz operastilustól annyira eltérő zenedrámák megjelenésekor: figyeltek fel a németek arra, hogy az olasz nyelv maga természeténél és dallamos hangsúlyozásánál fogva olyan, hogy a hang szabadon, szinte lebegően képződik és az orr és a gégeöböl között rezonál. Ez teszi lehetővé, hogy az olasz beszédhang hangsúlya annyira erős, hogy szinte éneklő. Ugyanakkor észrevették, hogy a német nyelv hangzói egészen másképpen képződnek, a más-salhangzókat, különösen a robbanásszerűen kilökött »k« hangot és az orrhangba emelhető lágyabb magánhangzókat túlságosan sok úgynevezett vadhang⁸⁾ kíséri és ezért a rezonálásnak nagyon sok melléköreje van. Csak ekkor kezdtek tudományosan foglalkozni a hangképzés kérdésével. A német tudományos akadémiák keresztülvitték, hogy a tananyag szerves részévé tegyék a hangképzést. Innen van az, hogy ma már minden bölcsészeti fakultáson és minden tanítóképzőben foglalkoznak a fonetikával, de sajnos csak mint tudománnyal. A gyakorlati tananyagot és hangképzést nem honosították meg csak az angol és francia iskolákban. A magyar oktatás nem terjedt ki erre, noha egyébként a magyar nyelvtanok általában a latin-német nyelvtanok kaptafájára készültek. Hasonló mulasztás terhelte a régi Jugoszlávia oktatását és természetes, hogy a régi Jugoszláviában nevelkedett tanerők nem voltak tudatában ennek a hiánynak. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az énekoktatásra nem fordítanak elég gondot, sőt elfordul, hogy teljesen botfülű növendékeket is

felvesznek a tanítóképzőbe. S innen van az is, hogy a mai iskolai oktatás igyekszik a gyermekeket rávenni, hogy értelem szerint szavaljanak, eltüntetni az éles, úgynevezett iskolás szavalású hangsúlyt, noha ez lényegében segédeszköz volt, hogy a gyermek tudatába, fülébe, idegeibe felitatódjék az erős hangsúly zenéje.

A hangképzés, beszéd, kiejtés elméletével, általában a beszéd és hanglejtés zenei elemeivel és hangsúlytanával foglalkozó fonetika váljon gyakorlati oktatási tárgyá. Az újonnan felnövekedő értelmiség és az újonnan képzett tanárok foglalkozzanak rendszeresen és behatóan a nyelv dallamával. Ismétlem, hiszen ez a leglényegesebb, a magyar nyelv dallama egyben a nyelvtisztaság, a szabatos kifejezőmód nélkülözhetetlen eleme. Éppen ezért a stilisztika se csupán a régi idegenből átvett tankönyvek utánzata legyen, hanem a nyelv igazi irodalmi értelemben vett csinosítása. Taglalja azokat a nyelvészeti kérdéseket, amelyek terén a leggyakoribbak a hibák, mint a ragok bizonytalansága, a mondat és a gondolatfűzés világossága, ésszerűsége. A kifejezés szabatosága, általában a gondolatok következetes fűzése, ésszerű menete, a szabatos meghatározások és egyáltalán a szabatos kifejezések terén észlelhető a legtöbb ilyen hiba, mégpedig nemcsak az iskolázatlan embereknél, hanem az értelmiségieknél is. Erre eddig nem fordítottak kellő gondot, nem gondoskodtak arról, hogy az emberek megtanulják értelmesen és világosan végiggondolni gondolataikat. De ha az iskolai oktatás, főként pedig a gyakorlati stilisztika rávezeti az embereket a következetes és világos gondolatfűzésre, könnyebben, világosabban fejezik ki magukat és nem lesz szükségük arra sem, hogy a pillanatnyilag eszükbe jutó idegen szót, vagy kifejezést használják. Nem folyamodnak ehhez sem a jól átgondolt beszéd gyorsaságában, sem a papír előtt érzett belső, s nem is tudatos zavarban.

A színház, az élő szó legerősebb hatású hirdetője és terjesztője szintén csak akkor emelkedhet hivatása magaslatára, ha a színpadról elhangzó szó valóban a tiszta nyelv megnyilatkozása. A szubotocai Magyar Népszínházban már előfordult a nyelvrontásnak az a jelensége, amikor az igekötő hangsúlytalanná válik. »Meg-bolondultatok« — kiáltott fel egyik darabban egyik különben szépszavú színészünk. Hogy a tájszólás fel-felbukkanó elemeiről ne is beszéljünk. Mit várhatunk akkor a műkedvelőktől, ha a hivatásos színi együttes nem feltétlenül biztos a nyelv zenéjében és nem tudja pontosan úgy és azt hangsúlyozni, amitől a mondat egész értelme függ? A hivatásos színháznak szakszerűen kell foglalkoznia a nyelv zenéjével, a hangsúly és ezzel kapcsolatban a világos, egészséges képzett hangzókából álló beszéd kérdéseivel. A műkedvelés terén pedig azzal kell ösztönzést nyújtani, hogy a műkedvelő együttesek versenyének egyik sarkalatos pontja legyen a tiszta hangsúly, tiszta, értelmes, egészséges dallamú beszéd.

A színpad és a tanszék együttesen szálljon síkra a tiszta, világos, értelmes magyar beszédért. A világosság az írók udvariassága — mondta egy író. A szabatosság a marxi-lenini gondolatok, meghatározások nélkülözhetetlen eleme. A nyelv tisztasága, a beszéd zavartalan, tiszta hangsúlya, dallama elengedhetetlen eszköze annak, hogy a gondolatokat pontosan, szabatosan és világosan fejezzük ki. A nyelvtzene alkotó eleme a nyelvnek, a kimondott szó igazi értelmét csak hangsúlya határozza meg. Amellett a magyar nyelvben — ismétlem, hiszen ez köztudomású tantétel — a hangsúly határozza meg a szórendet is.

A háromirányú nyelvrontás: a keveréknyelv kialakulása, a hamis hangsúly és a szórend megbomlása veszedelmes folyamat beteges tünete.) Gyógyítani, a beteges jelenséget eltüntetni csak úgy lehet, ha idejében hozzálátunk az orvosláshoz. A nyelv tisztasága a népi öntudat megnyilatkozása. A szabad, magát egyenjogúnak érző, szabadon kifejező nép nyelve tiszta, zavartalan, könnyen megszabadul a káros befolyásoktól. A vajdasági dolgozó magyar népnek joga van arra, hogy igazán egyenjogúnak és szabadnak érezze magát hazájában. Nemcsak arra nincs oka, hogy kisebbségi érzettel támadjanak, hanem kötelessége és feladata, hogy Magyarország dolgozó népének is megmutssa szabadságban kiteljesedett népi öntudatát. Ezzel szolgálatot tesz hazájának és szolgálatot tesz az egész világ dolgozó magyarságának.

Itt az ideje tehát, hogy a nyelvrontás minden tünetével leszámoljunk, a tanszék és a színpad segítségével intézményesen gondoskodjunk nyelvünk épségéről. Gondoskodjunk arról, hogy a nyelvápoló és alkotó ösztön ismét feléledjen és dolgozó magyarságunk világosan felfogott helyzetében szabatosan, tisztán és világosan fejezze ki gondolatait is.

1. Pártunk nemzetiségi politikája arra irányul, hogy minden nemzet teljes szabadságban fejleszthesse nemzeti öntudatának hasznos elemeit, mert nem mondhatunk le — a mai történelmi körülmények között és adottságok mellett — a népi öntudat forradalmi erejéről, nevezetesen arról, hogy a dolgozó nép nagy erőfeszítéseket vállaljon és lökészerűben törjön előre a szocializmus felépítése felé.
2. Minderwärtigkeitsgefühl. A mult maradványa, a bizalmatlanság megnyilatkozása az egykori egyeduralommal szemben, amely visszaért a szerb nép nevével s tömegesen meghunyászkodóvá, gerinctelené, kétszínűvé és alakoskodóvá tette az embereket.
3. Nem volt hivatalos jellegű, csak alkalmilag működött és tevékenysége főként a földtől munka megkönnyítésére, a rossz kifejezések kidomolására irányult.
4. A francia szállóige: C' est le ton qui fait la musique — a zene hangokból áll, vagyis a hangsúlytól függ a mondat értelme — természetesen érvényes minden nyelvre, de a magyar nyelv sajátosága amellelt az is, hogy miután az első szótagot és a mondat elejét hangsúlyozza, maga a szórend is a hangsúlytól függ.
5. Az emlékezetben a dallammal alátámasztott szövegek, hangsúlyok mindenkor jobban megőrződnek, mint a pusztán szó.
6. Ez kulturális kérdés is. Arany János jegyezte fel: „Míntha olvastam volna valahol, hogy a francia, kivált a párizsi, mennél műveltebb, annál jobban, tisztábban s eredeti szelleme, változatlan törvényei megtartásával beszél s írja anyanyelvét. Hogy míg a kelme- és ötvénydivat hétről-hétre, sőt majdnem napról-napra változik, a francia szófűrés, szóhasználat legkisebb árnyalatáig megőrzi eredeti jellemét; s hogy jól franciául beszélni nemcsak nem szegény, sőt az a ridicule (nevetséges), ha valaki erre nem képes...
7. Stockhausen: Gesangstechnik, a hangképzés, a hangszálok művelésének, a rezonancia meghatározásának és a beszédtechnika fejlesztésének egyik alapkönyve.
8. A hangképzés mellékzörejeit, a felhasználatlanul kúszranó levegő által támasztott sziszegő és höngő hangokat nevezik vadhangnak. Maga a „h” például tudatosított vadhang, s pusztán a levegő sürített kibocsátásával képezzük. E vadhangok némely nyelvben erős lágyításokat, vagy szűkített magánhangzókat teremtenek, például a délszláv nyelvekben. Innen vették át azt a Vajdaságban meghonosodó szokást, hogy a kettős hangzókat magyarban is lágyan ejtik, a gy-ds-nek hangzik, s a magánhangzók annyira zártak, oly kevéssé kötők a mássalhangzókat, hogy a kiejtett szavaknak egyáltalán nincs többé magyaros hangzásuk.
9. A noviszádi magyar tanítóképző 1956. évi nyári tanfolyamán a vizsgázó növendékek — valamennyien már három éve gyakorló tanítók — a nyelv elemi szabályaival sem voltak tisztában, s tanárjuk például nem javította ki dolgozataikban a következetesen két d-vel írt addni és két l-lel írt elemi szavak helyesírási hibáit sem. Ennek a tanfolyamnak és a növendékek, sőt részben előadóink tudásbeli fogyatékoságának ijesztő példája komoly figyelemztetés volt; megmutatta, hogy következményeiben mennyire súlyos a nyelvrontás és mennyire sürgőssé vált, hogy komolyan hozzálátunk az alapos nyelvortatáshoz.